

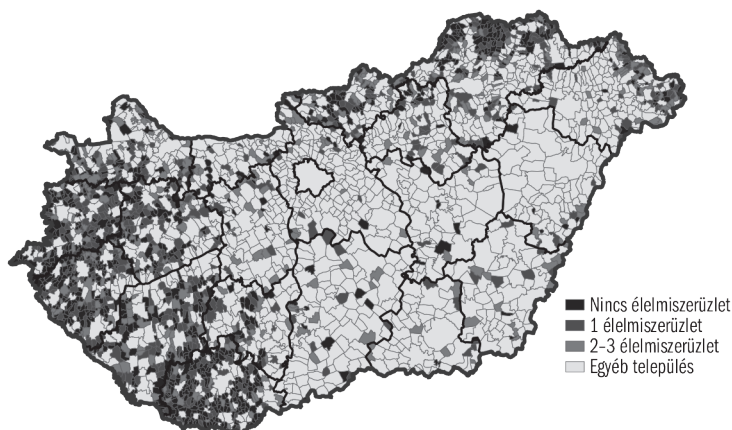
10. Kiskereskedelem

NAGY ERIKA, NAGY GÁBOR

Területi kihívás: A kiskereskedelemben növekedett az ellátatlan és a monopol települési piacok száma

A kiskereskedelmi üzlethálózat terjedése 1993 óta követhető közel egységes módszertan alapján. 1996-ig a rendszerváltást követően folyamatos a felfutás, ami első lépésben a városi lakosság jobb ellátását, majd a falusi terek lefedettségének növekedését is maga után vonta (173 ezret meghaladó boltszámmal). A Bokros-csomag (és részben a statisztika pontosabbá válása) következtében 1997-re a ténylegesen működő boltszámot 125 ezerre mérték, innen folyamatos emelkedéssel 2005-re érte el a rendszerváltás utáni második maximumot (167 ezer egység). A boltszám emelkedése részben a növekvő reáljövedelmeknek köszönhető, ami a hazai vállalkozók számára újra vonzóvá tette a boltok nyitását, részben viszont a nemzetközi láncok megjelenésének volt a következménye. Utóbbi eredményeként erősödni kezdett a főváros–vidék, a város–falú dichotómia, hiszen a láncok alapvetően a közép- és nagyvárosi tereket preferálták. A külföldi láncok kihívására a hazai boltok körében is megindult a láncos szerveződés (CBA, Coop, Reál, illetve a csak beszerzési társulásként működő Privát, vagy Honiker), hogy piaci pozíciójukat meg tudják őrizni.

10.1. ábra: Ellátatlan települések, monopol és oligopol települési piacok az élelmiszer-kiskereskedelemben, 2016

Adatok forrása: KSH megyei évkönyvek.

A hazai megszorítások, majd a gazdasági válság következménye a bolthálózat fokozatos szűkülése, ami először inkább a községi, kisvárosi tereket, majd a településhierarchia felsőbb szintjeit is érintette (hasonlóan a pénzügyi szolgáltatások eléréséhez – lásd a kötetben Kovács 2020). Az üzletek száma – amely 2010-ben még közel 152 ezer volt – 2013-ra 149 ezerre, majd a gazdasági stabilizáció és növekedés ellenére 2019 végére 127 ezerre csökkent, s megnőtt az ellátatlan települések száma is (2003-ban 40, a válság kitörésekor 96, annak mélypontján 173, 2019-ben 288), alapvetően a 2000 lakos alatti kis-, apró- és törpefalvakat érintve. Az üzlethálózat ritkulását jelzi, hogy míg 2005-ben egy községben átlagosan 10 üzlet volt, ez 2010-re 7,8-ra, majd 2019-re 7,1-re csökkent. Ugyanebbe az irányba mutat, hogy a 2000 lakos alatti népességkategóriában (ahol már városok is előfordulnak!) 2005-ben 7,3 boltot működtettek, 2010-ben már csak 5,7-et, majd az évtized vége felé már alig 5,5-öt – ráadásul ezek bő fele is élelmiszerbolt.⁷ A folyamat kifutása, hogy az ország jelentős területein ún. kiskereskedelmi sivatagok (retail desert) alakultak ki, mind az élelmiszer jellegű, mind a nem élelmiszer jellegű bolti szegmensben (10.1. ábra). Az ide sorolható településeken monopol vagy oligopol lokális piacok alakultak ki, ami különösen hátrányos a mobilitásban korlátozott társadalmi csoportok számára (pl. magasabb árak, leegyszerűsödött kínálat, a mobilbolti ellátás időben korlátozott volta).

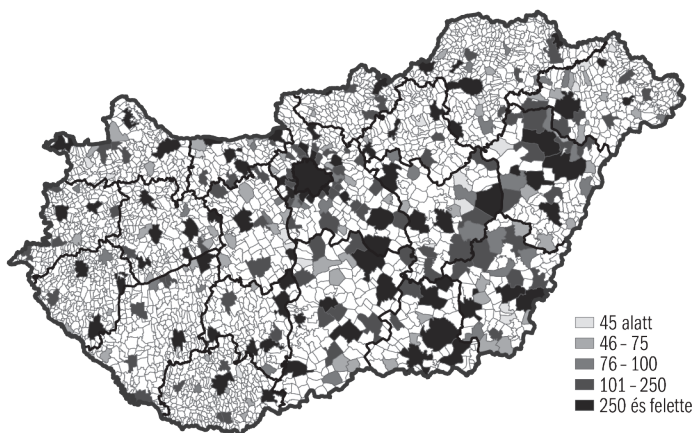
A boltszám csökkenése csak késéssel jelentkezett a kiskereskedelmi alapterület zsugorodásában (2012-ben éri el a csúcstól 16,4 millió m²-rel, ami 2019-re 15,2 millióra mérséklődik, jócskán a 2005-ös szint alá!), mert addig a bezáró kisboltok helyét a kevesebb számú, de nagyobb átlagos alapterületű bolt tudta pótolni. 2012-től a „plázastop”-törvény élesedése, a bevezetett, majd visszavont vasárnapi boltzár, illetve az internetre részlegesen átterelődő forgalom viszont már éreztette hatását a bolti alapterület alakulásában, annak ellenére, hogy két „hard diszkont” lánc (Lidl, Aldi) és egyes hazai áruházláncok terjeszkedése épp erre az időszakra esett. A törvényi szabályozás hatását az ágazati beruházási aktivitás időbeli alakulása is alátámasztja. Utóbbi a főváros mellett csak Fejér, Pest és Győr-Moson-Sopron esetében mutatja egyértelműen a válságból való kilábalást 2016-ig. Az ágazati beruházási aktivitás még 2017–2018-ban is határozott növekedést jelez, míg 2019-ben közel stagnáló rátát látunk. Viszont 2016 óta az ágazati beruházások növekedési rátája töredéke a húzó ágazatokénak, így az ágazat súlya a hazai beruházásokban folyamatosan esik (2016 és 2019 között 7,0%-ról 4,7%-ra).

A bolthálózatban a külföldi tulajdoni érdekeltség az 1990-es évek közepén kezdett erősödni (a Tesco felvásárolta a Kisalföld Fűszértet 1993-ban, illetve ezt kö-

⁷ Csak a bolttal ellátott településekre számoltuk az átlagot, azt tehát nem „rontják” a bolttal nem rendelkező falvak nullás értékei.

vetően több lánc is terjeszkedésbe kezdett), ami a boltszámot tekintve a válság mélypontjáig (2010: 10 330 egység, 2013-ban 10 623) tartott. 2019-re az általuk ellenőrzött boltok száma 7 500-ra csökkent, arányuk a bolthálózatban is mérséklődött (7,7-ről 5,9%-ra).

10.2. ábra: Kiskereskedelmi centrumok
(a kiskereskedelmi üzletek száma alapján), 2018

Forrás: KSH megyei statisztikai évkönyvek.

A boltszámok visszaesése átrendezte a kiskereskedelmi centrumok térbeli hierarchiáját (10.2. ábra). A 2008-as globális pénzügyi válság előtt nagyjából 450, a kiskereskedelem szempontjából központi szerepkörű település alkotta az ország ágazati térszerkezetének gerincét – különösen erős volt a lefedettség a magas városi lakosságú alföldi megyékben, de a többi országrész kisvárosai is széles körű ellátást voltak képesek nyújtani. 2011-re a centrumok száma 300-ra olvadt, és folytonos eltolódás látszik az alacsonyabb boltszámú kategóriák irányába. Ez a nagyságrend a válságot követő fogyasztási felfutás alatt sem tudott növekedni. A hálózat ritkulása nem régióspecifikus, de a szakboltok elérhetősége inkább az aprófalvas térségek esetében romlott látványosan.

A kiskereskedelem alakulását a boltok számán kívül a fogyasztási és a kiskereskedelmi forgalmi adatokon keresztül is bemutathatjuk. A kiskereskedelmi forgalom alakulására a 2010-es évtizedben a globális válság hazai megjelenése (2008–2013) hatott negatívan, míg a 2014-től induló erőteljes béremelések, valamint a lakossági hitelállomány csökkenése jótékony hatással voltak.

A forgalom alakulása területi változásokkal is járt: a válságperiódusban a főváros részesedése a teljes forgalomból 23%-ra mérséklődött 2016-ra (a peremi nagy alapterületű kiskereskedelmi tömörülések forgalomvonzó hatására), majd a javuló munka-

piaci és jövedelmi helyzet eredményeként 2018-ra ismét 25%-ra nőtt a súlya a teljes költségben. Pest megye esetében a súly növekedéséhez a kiáramló bevásárlók mellett a tömeges szuburbanizáció is hozzájárult (2000 és 2016 között 11-ről 14%-ra nőtt a súlya, ez 2018-ban 14,2% volt).

A negatív pólusra a folyamatos súlyvesztést elszenvedő Dél-Dunántúl (a Dél-Balaton szezonális forgalma ellenére), ahol 10-ről 8%-ra mérséklődött a részesedés, valamint a 2010-től leszakadó pályára álló Észak-Magyarország (10-ről 9%-ra) került. A Nyugat-Dunántúl kedvező gazdasági pozíciója 2014–2015-ben tükröződik a fogyasztási adatokban, a Közép-Dunántúl szintén kedvező gazdasági adatai csak a kiskereskedelmi forgalomban elért korábbi súly megtartására voltak elegendőek (10.3. ábra).

10.3. ábra: A régiók kiskereskedelmi forgalmának alakulása, 2006–2018 (előző év=100)

Forrás: KSH STADAT.

A területi – és az országos – dinamika pontosan tükrözi a hazai válság „tripla v” alakú lefutását (2007, 2009, 2012), valamint a válságot megelőző és követő felívelő periódusokat is.

Hasonló térstruktúra rajzolódik ki a KSH fogyasztási felméréseinek és a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság idősoros adataiból is. A főváros mellett Pest megye és Nyugat-Dunántúl alkot önálló klasztert, s lényegében ez áll a gazdasági és jövedelmi adatok alapján leszakadónak mondható három keleti régió és a Dél-Dunántúl csoportjára is. A fogyasztási adatok alakulása szintén követi a gazdasági fejlődés töréspontjait és a jövedelempolitikai állami lépéseket.

Területi politika: A kiskereskedelem állami szabályozásának átalakulása a kiskereskedelem térstruktúráit is átalakította

A 2010-es éveket a kiskereskedelem és fogyasztás területén az erősödő állami szabályozás és beavatkozás jellemezte. Ez több területen is érezhető hatást gyakorolt a hosszabb távú folyamatokra.

- A „plázastop”-törvény erőteljesen lefékezte a külföldi tulajdonú kiskereskedelmi láncok területi terjeszkedését, legalábbis a 200 (400) m² feletti eladóterű boltok esetében, viszont nem hozta helyzetbe a hazai láncokat és nem tudta meggátolni a kisboltok hálózatának ritkulását.
- A szektorális különadó szintén a külföldi láncok erőteljesebb adóztatását célozta, ennek eredményeként egyes szereplők kivonultak a magyar piacról, hálózataikat hazai tulajdonosi kör vette át (pl. Praktiker). Hosszabb távon nem bizonyult hatásosnak a választott eszköz, hiszen a hazai meghatározó láncok (CBA, Coop, Reál) nem tudták dinamikusabban növelni a bevételeiket, mint a külföldi meghatározó szereplők.
- A vasárnapi boltzár ötlete – illetve ehhez kapcsolódóan a 0–24 órás nyitva tartás korlátozása – részikernek bizonyult. A társadalmi nyomás miatt a boltzár ötletét végül fel kellett adni, viszont a hétvégi pótlékok emelése kedvezően hatott az ágazati bérekre és a dolgozók munkafeltételei is némileg javultak.
- A kistelepülések ellátásának stabilizálására elindult a mozgóbolti hálózat kiterjesztése, ami részleges segítséget jelent az alapvető napi cikkekhez való hozzájutásban.
- Területi szempontokat is tartalmazó intézkedés volt a dohánytermék-kiskereskedelem 2013-ban életbe lépő átalakítása: 4000 lakosonként lehet a településeken egy-egy nemzeti dohányboltot nyitni. Jelenleg több mint 500 településen nem található dohánybolt (ND Nonprofit Zrt. 2020).

Az évtizedet végig kísérte az internetre alapozott kereskedelmi lehetőségek terjedése, amelynek megalapozott az infokommunikációs technológiák elérhetőségének bővülése (Zsibók, Nagy 2020). Míg 2010-ben ez még marginális volt a teljes forgalomhoz viszonyítva, 2018-ra 5%-ra, a COVID-19 járvány hónapjaiban ennél is magasabbra ugrott a nem bolti kereskedelmi forgalom jelentősége. Ennek hatása már érződik a bolthálózat ritkulásában, ami sajátos módon inkább a városi-nagyvárosi bolthálózat létét fenyegeti. A változásokra érdemi kormányzati válasz lépés eddig nem történt. E terület szabályozása, hatásainak kezelése vélhetően a 2020-as évtized feladata lesz.

Irodalom

KOVÁCS S. ZS. (2020): *Pénzügyi szolgáltatások*. Jelen kötetben.
ND NONPROFIT ZRT. (2020): *Ellátatlan települések listája*. [lan-telepulesek-listaja \(Letöltés: 2020. szeptember 7.\)](https://nemzetidohany.hu/palyaztatatas/ellatatlan-telepulesek/ellatat-</p></div><div data-bbox=)

ZSIBÓK ZS., NAGY G. (2020): *Infokommunikációs technológiák*. Jelen kötetben.